

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ»

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

За редакцією

*доктора економічних наук, професора М. І. Макаренка,
кандидата економічних наук, доцента Л. І. Хомутенко*

Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2014

УДК 339.924(075.8)
ББК 65.54я73
Є 24

*Рекомендовано Вченою радою
Державного вищого навчального закладу
«Українська академія банківської справи Національного банку України»
(протокол № 2 від 02. жовтня 2014 р.)*

Рецензенти:

І. В. Бураковський, доктор економічних наук, професор, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій;

О. П. Гребельник, доктор економічних наук, професор, Українсько-американський гуманітарний інститут «Вісконсінський Міжнародний Університет (США) в Україні»;

І. О. Школьник, доктор економічних наук, професор, ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ».

Європейська інтеграція [текст] навч. посіб. / за ред. М. І. Макаренка, Є 24 Л. І. Хомутенко ; [М. І. Макаренко, Л. І. Хомутенко, І. І. Д'яконова та ін.]. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 344 с.

ISBN 978-617-673-333-1

У посібнику аналізуються сутність ідеї європейської інтеграції, її еволюція протягом століть; досліджено ключові теорії та концепції європейської інтеграції, проведено їх змістовне зіставлення; розглянуто передумови й історію розвитку Європейського Союзу, процес поглиблення та розширення європейської інтеграції, сучасні тенденції розвитку; висвітлено характерні риси правової системи ЄС, головні інститути ЄС, їхні функції, повноваження та механізми взаємодії в рамках загальної інституціональної системи; проаналізовано засади спільних політик ЄС, особливості країнових моделей ЄС, їх спільні та відмінні риси; висвітлено також особливості соціально-економічних відносин України та ЄС, можливості реалізації євроінтеграційних прагнень України.

Видання призначене для викладачів і студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, а також фахівців-практиків у галузі європейської інтеграції, міжнародних економічних відносин, усіх зацікавлених осіб, які досліджують проблематику сучасних інтеграційних процесів.

УДК 339.924(075.8)
ББК 65.54я73

ISBN 978-617-673-333-1

© М. І. Макаренко, Л. І. Хомутенко, І. І. Д'яконова та ін., 2014.
© Видавництво «Центр учбової літератури», 2014.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ ДУМКИ ЩОДО ВИБОРУ СВРОІНТЕГРАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ	10
1.1 ФЕДЕРАЛІСТСЬКА ТЕОРІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	10
1.2 ФУНКЦІОНАЛІСТСЬКА ТЕОРІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	16
1.2.1 ТРАДИЦІЙНИЙ ФУНКЦІОНАЛІЗМ	16
1.2.2 НЕОФУНКЦІОНАЛІСТСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ	18
1.3 КОМУНІКАТИВНА ТЕОРІЯ	22
1.4 МІЖУРЯДОВИЙ ПІДХІД (ІНТЕРГОВЕРНМЕНТАЛІЗМ)	23
1.5 ТЕОРІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	25
1.6 СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА МОДЕЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	27
РОЗДІЛ 2. СТВОРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА	35
2.1 ПЕРЕДУМОВИ ТА ПЕРШІ СПРОБИ ЗАПОЧАТКУВАННЯ ПРОЦЕСУ ІНТЕГРАЦІЇ В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ	35
2.2 ПЕРШІ ПРАКТИЧНІ КРОКИ НА ШЛЯХУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕ- ГРАЦІЇ: ЄВРОПЕЙСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ВУГІЛЛЯ ТА СТАЛІ	40
2.3 РИМСЬКІ ДОГОВОРИ: ЗАСНУВАННЯ ЄЕС І ЄВРАТОМУ	42
РОЗДІЛ 3. ПРОЦЕСИ РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ	48
3.1 ПЕРША ХВИЛЯ РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВА- РИСТВА	48
3.2 РОЗШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СПІВТОВАРИСТВА НА ПІВ- ДЕНЬ	50
3.3 ВСТУП АВСТРІЇ, ФІНЛЯНДІЇ ТА ШВЕЦІЇ ДО ЄС І ЙОГО ГЕО- СТРАТЕГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ	54
3.4 УМОВИ ВСТУПУ ТА ПРИЄДНАННЯ ДО ДОГОВОРІВ ЄС — КОПЕНГАГЕНСЬКІ КРИТЕРІЇ	56
3.5 РОЗШИРЕННЯ ЄС НА СХІД	58
3.6 КРАЇНИ — КАНДИДАТИ НА ВСТУП ДО ЄС	62
РОЗДІЛ 4. ЕТАПИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	67
4.1 ОСНОВНІ ЕТАПИ ІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЄС	67

4.2 СУЧАСНІ ПОЗИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ	71
4.3 СТРАТЕГІЯ «ЄВРОПА 2020».	75

РОЗДІЛ 5. ДОГОВІРНО-ПРАВОВА СИСТЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 83

5.1 ПОНЯТТЯ, ДЖЕРЕЛА ТА СТРУКТУРА ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА	83
5.2 ЄДИНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ АКТ	89
5.3 МААСТРИХТСЬКИЙ ДОГОВІР ПРО ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ	92
5.4 АМСТЕРДАМСЬКИЙ ДОГОВІР	95
5.5 НІЦЦЬКИЙ ДОГОВІР	97
5.6 ЛІСАБОНСЬКИЙ ДОГОВІР	98

РОЗДІЛ 6. ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА ЄС 105

6.1 ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ	105
6.2 ЄВРОПЕЙСЬКА РАДА	108
6.3 РАДА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	110
6.4 ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ	112
6.5 СУД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД, СУД ПРАВОСУДДЯ)	116
6.6 ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК	118
6.7 ЄВРОПЕЙСЬКА РАХУНКОВА ПАЛАТА	120
6.8 КОНСУЛЬТАТИВНІ ОРГАНИ	121
6.9 КОМІТЕТ РЕГІОНІВ	122

РОЗДІЛ 7. БЮДЖЕТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 125

7.1 ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БЮДЖЕТУ ЄС	125
7.2 СУЧАСНА СТРУКТУРА БЮДЖЕТУ, МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТОМ ЄС	128
7.3 ПРОЦЕДУРА ПРИЙНЯТТЯ БЮДЖЕТУ ЄС	136
7.4 СТРУКТУРНІ ФОНДИ ЄС	139

РОЗДІЛ 8. СПІЛЬНІ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 145

8.1 ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПІЛЬНИХ ПОЛІТИК ЄС	145
8.2 ГОРИЗОНТАЛЬНІ ПОЛІТИКИ	148
8.2.1 РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА	148
8.2.2 СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА	154
8.2.3 ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА ЄС	159
8.2.4 ПОЛІТИКА ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ (ЕКОЛОГІЧНА)	164
8.2.5 КОНКУРЕНТНА ПОЛІТИКА	168
8.3 СЕКТОРАЛЬНІ ПОЛІТИКИ	175

8.3.1 ПРОМИСЛОВА ТА ПІДПРИСМНИЦЬКА ПОЛІТИКИ	175
8.3.2 НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА	180
8.3.3 ЕНЕРГЕТИЧНА ПОЛІТИКА	184
8.3.4 СПІЛЬНА ТРАНСПОРТНА ПОЛІТИКА	189
8.3.5 СПІЛЬНА АГРАРНА ПОЛІТИКА	193
8.3.6 ПОЛІТИКА У СФЕРІ РИБАЛЬСТВА	197
8.4 ПОЛІТИКИ ЩОДО ГРОМАДЯН	202
8.4.1 ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОСВІТИ	202
8.4.2 ПОЛІТИКА ЄС У СФЕРІ КУЛЬТУРИ	208
8.4.3 ПОЛІТИКА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	209
8.5 ЗОВНІШНІ ПОЛІТИКИ	213
8.5.1 СПІЛЬНА ТОРГОВЕЛЬНА ПОЛІТИКА	213
8.5.2 ПОЛІТИКА ДОПОМОГИ З РОЗВИТКУ	217
8.6 СПІЛЬНА ЗОВНІШНЯ ТА БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА	221
8.7 СПІВРОБІТНИЦТВО У СФЕРІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ І ЮСТИЦІЇ (ПРОСТІР СВОБОДИ, БЕЗПЕКИ ТА ПРАВОСУДДЯ)	225
РОЗДІЛ 9. ЄВРОПЕЙСЬКА ВАЛЮТНА ІНТЕГРАЦІЯ	230
9.1 ЕВОЛЮЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ВАЛЮТНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	230
9.2 СТРАТЕГІЯ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОСИСТЕМИ	236
9.3 РОЗРАХУНКИ ТА ПЛАТЕЖІ В ЗОНІ ЄВРО	240
РОЗДІЛ 10. ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В ЄС	248
10.1 ЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИ- НИ	248
10.2 ЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ ФРАНЦІЇ	251
10.3 АНГЛОСАКСОНСЬКА ЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ (ОБ'ЄДНАНЕ КОРОЛІВСТВО ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА ПІВНІЧНОЇ ІРЛАНДІЇ, РЕСПУБ- ЛІКА ІРЛАНДІЯ)	253
10.4 СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКА ЕКОНОМІЧНА МОДЕЛЬ (ІТАЛІЯ, ІС- ПАНІЯ, ПОРТУГАЛІЯ, ГРЕЦІЯ)	255
10.5 СКАНДИНАВСЬКА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ	257
10.6 ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЕЙ НОВИХ ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	261
РОЗДІЛ 11. УКРАЇНА ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ	266
11.1 ПЕРЕДУМОВИ ТА ДОГОВІРНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЄВРОПЕЙ- СЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ	266
11.2 СУЧАСНИЙ СТАН І ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ ТА ЄС	274

11.3 ПЕРСПЕКТИВИ ЕКОНОМІЧНОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ	282
11.4 ГАРМОНІЗАЦІЯ СПІЛЬНИХ ПОЛІТИК ЄС І УКРАЇНИ	290
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	309
ДОДАТКИ	322
<i>ДОДАТОК А</i> КРАЇНИ-ЧЛЕНИ ЄС (СТАНОМ НА 01.01.2014)	322
<i>ДОДАТОК Б</i> ОБСЯГИ НАДХОДЖЕННЯ ДО ЄДИНОГО БЮДЖЕТУ ЄС З КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС	323
<i>ДОДАТОК В</i> ОБСЯГ ВИДАТКІВ, ОТРИМАНИХ КРАЇНАМИ-ЧЛЕНАМИ ЄС З ЄДИНОГО БЮДЖЕТУ ЗА 2007–2012 РР.	324
<i>ДОДАТОК Г</i> ТИПОЛОГІЯ ВНУТРІШНІХ РЕГІОНІВ КРАЇН ЄС ЗА А. РОДРІГЕСОМ-ПОСЕ (А. RODRIGUEZ-POSE, 1999).	325
<i>ДОДАТОК Д</i> РОЗПОДІЛ КОШТІВ ЗА ЦІЛЯМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ СЕРЕД ЧЛЕНІВ ЄС НА 2007–2013 РР. (ПОТОЧНІ ЦІНИ, МЛН ЄВРО)	326
<i>ДОДАТОК Е</i> ПОЛІТИКА ЗГУРТУВАННЯ ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК У ЄС	328
<i>ДОДАТОК Ж</i> ЗАГАЛЬНІ ПОДАТКИ У % ДО ВВП (БЕЗ ВРАХУВАННЯ ВІДРАХУВАНЬ НА СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ 2001–2011 РР.).. . . .	329
<i>ДОДАТОК И</i> СТАВКИ ПДВ У КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄС У 2001–2013 РР.	330
<i>ДОДАТОК К</i> ПРЯМІ ПОДАТКИ У % ДО ЗАГАЛЬНОГО ОПОДАТКУВАННЯ 2001–2011 РР.	332
<i>ДОДАТОК Л</i> КУРСИ НАЦІОНАЛЬНИХ ВАЛЮТ ДО ЄВРО НА ТРЕТЬОМУ ЕТАПІ СТВОРЕННЯ ЄВС	333
<i>ДОДАТОК М</i> ДИНАМІКА БАНКНОТ І МОНЕТ ЄВРО, ЩО ПЕРЕБУВАЛИ В ОБІГУ У 2007–2011 РР.	334
<i>ДОДАТОК Н</i> МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ СТАН ЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЕЙ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН, 2013 РІК	335
<i>ДОДАТОК П</i> ОСНОВНІ ПОДІЇ В ІСТОРІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	336
<i>ДОДАТОК Р</i> ЗМІСТ СПІЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА ЄС.	341

ПЕРЕДМОВА

Незважаючи на всі проблеми та критику, Європейський Союз сьогодні є практично єдиним успішним прикладом процесу глибокої політичної та економічної інтеграції. Незаперечним фактом є також те, що ЄС — не тільки один із найвпливовіших центрів світового господарства, але й вельми приваблива соціально-політична модель суспільного устрою, яка дозволяє досягнути високого рівня людського розвитку в широкому розумінні цього терміна та водночас зберегти національну ідентичність і регіональні особливості.

При цьому слід завжди пам'ятати, що вигоди від процесу інтеграції не реалізуються автоматично, а вимагають від учасників цілком конкретних дій, спрямованих на використання позитивного потенціалу інтеграційних процесів. Ця думка повною мірою також стосується й Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом чітко юридично зафіксувало намір України рухатися саме в напрямку інтеграції з ЄС. Зрозуміло, що будь-яка Угода сама по собі — це лише певні рамки, умови та принципи співробітництва. І лише за умови повного, своєчасного й адекватного виконання відповідних зобов'язань Україна зможе отримати бажані економічні та соціальні результати. З огляду на це ми знову повертаємося до питання про те, що в основі нашого наближення до ЄС лежать системні економічні та політичні реформи, які повинні докорінно змінити країну.

Водночас практичне використання можливостей, які надає Україні активна участь у європейських інтеграційних процесах, вимагає формування пулу національних спеціалістів у галузі європейської інтеграції. Цей навчальний посібник є одним із засобів підготовки таких спеціалістів. Він стане у пригоді всім тим, хто починає знайомитися з теоретичними витоками, фундаментальними засадами, основними елементами інституційного механізму та перспективами євроінтеграційного процесу.

Ігор Валентинович Бураковський,
доктор економічних наук, професор кафедри економічної теорії Національного університету «Києво-Могилянська Академія», Голова Правління Інституту економічних досліджень та політичних консультацій.

ВСТУП

Вивчення еволюції та сьогодення європейської інтеграції є важливим завданням у галузі підготовки фахівців з міжнародної економіки та міжнародних економічних відносин. Більш ніж півстолітній досвід офіційного інтегрування Європи та тисячолітнє тяжіння народів до транс-кордонного спілкування і торгівлі мають глибокі корені, соціально-економічну та культурну спільність, яка набула організаційного оформлення в середині минулого століття. Незважаючи на пройдений тернистий шлях, європейська інтеграція, як і раніше, залишається прикладом найбільш вдалого добровільного об'єднання народів у наднаціональне угруповання конфедеративного типу.

З іншого боку, міцніючі зв'язки українських суб'єктів господарювання з європейським бізнесом ставлять завдання перед вищою економічною освітою більш докладно знайомити студентів з макроекономічним середовищем Євросоюзу, діяльністю його інституцій і політичним устроєм.

Саме такі завдання ставили перед собою викладачі кафедри міжнародної економіки Української академії банківської справи, створюючи навчальний посібник «Європейська інтеграція» відповідно до програми однойменного навчального курсу, який читається студентам-міжнародникам як вибіркова дисципліна. Її метою є формування у студентів сучасних системних знань про історію створення та механізм функціонування європейського економічного та валютного союзу, характерні риси європейського бізнес-середовища, особливості економічного співробітництва України з країнами ЄС.

Комплексний широкоформатний розгляд проблематики європейської інтеграції здійснюється вітчизняними та зарубіжними вченими з трьох підходів: економіко-правового, де подається економічна еволюція співтовариства на тлі прийняття правових актів щодо його розвитку; історико-економічного, згідно з яким описові поточного стану економіки ЄС передують тривалий період еволюції продуктивних сил спільноти; теоретико-економічного, де превалюють теорії та моделі інтеграції з відповідною їх ілюстрацією прикладами з європейської дійсності. Укладачі й автори посібника намагались уникнути крайнощів у методологічному плані, різною мірою поєднуючи названі вище підходи.

У процесі формування структури та змісту посібника авторський колектив натрапив на кілька проблем навчального та методичного характеру. По-перше, досвід майже шести десятиліть становлення та розвитку європейської інтеграції дуже багатий і насичений фактологічно, тому сформувати порівняно невелике видання з різнобічним висвітлен-

ням історії та сьогодення Євросоюзу досить складно. Якщо ж приділяти пріоритетну увагу сучасному стану ЄС, ігноруючи його минувшину, втрачено буде логіку формування та цілісність фрагментів нинішньої картини економічного становища Співтовариства. По-друге, економічний розвиток угруповання розглядати автономно, без урахування правових, політичних, соціальних, екологічних та інших аспектів його еволюції, навряд чи можливо, оскільки між ними існує тісний взаємозв'язок. Дійсно, політичні інтеграційні процеси часто передували збиранню господарських систем окремих країн; правове закріплення ухвалених ключових політичних рішень слугувало початком нових етапів конвергентного розвитку. Відтак «очистити» виклад навчального матеріалу від політико-правових нашарувань не видається можливим.

Зважаючи на чималий масив матеріалу, який слід було опрацювати в процесі формування навчального посібника, у його написанні взяв участь численний колектив викладачів і аспірантів:

розділ 1 — канд. екон. наук, доц. Л. І. Хомутенко;

розділ 2 — канд. екон. наук, доц. Л. І. Хомутенко; канд. екон. наук Д. А. Говорун; канд. екон. наук. Я. І. Мозговий;

розділ 3 — канд. екон. наук, доц. Ю. В. Чала;

розділ 4 — д-р екон. наук, проф. О. М. Костюк; Ю. Г. Лапіна, Д. О. Рябіченко;

розділ 5 — канд. екон. наук, доц. Л. І. Хомутенко;

розділ 6 — доктор філософії, професор Вищої банківської школи в Познані (Польща) Дж. Хабер (переклад з польської О. С. Квачан);

розділ 7 — д-р екон. наук, проф. І. І. Д'яконова; Є. Ю. Мордань, В. О. Саларьов;

розділ 8 — канд. екон. наук, доц. Л. І. Хомутенко; канд. екон. наук, доц. Т. В. Мазило; канд. екон. наук, доц. Ю. В. Чала; канд. екон. наук Т. В. Щербина; канд. екон. наук О. Б. Афанасьєва; канд. екон. наук Я. І. Мозговий; О. С. Квачан, Є. Є. Дмитрієв, Я. В. Хомутенко;

розділ 9 — д-р екон. наук, проф. М. І. Макаренко;

розділ 10 — канд. екон. наук, доц. В. Ю. Дудченко;

розділ 11 — канд. екон. наук, доц. О. В. Костюк; канд. екон. наук, доц. Т. В. Мазило; канд. екон. наук, доц. Ю. В. Чала; О. С. Квачан, Я. О. Коріньок.

Автори відкриті для зауважень і побажань, які сприятимуть поліпшенню структури та змісту посібника.